

BETEJA E KOSOVËS E VITIT 1389 NË HISTORINË E IDRIS BITLISIT

Shteti i ri osman në periudhën e dy sulltanëve të parë, Osmanit (1290 - 1326) dhe birit të tij të guximshëm, Orhanit (1326 - 1360), pasi që u konsolidua dhe u forcua, duke i zgjeruar kufijt e vetë në llogari të bejlerëve të tjerë turq në Azi të Vogël, ai në planin e tij luftarak u drejtua kah Ballkani. Me kalimin e çetave osmane në truallin Ballkanik deri te forcimi i pushtetit osman, në këto vise ndodhën shumë ngjarje të rëndësishme. Në vargun e atyre ngjarjeve, Beteja e Kosovës padyshim ka qenë më vendimtarja dhe më e rëndësishmja në historinë e vendeve dhe popujve të Ballkanit. Ajo ngjarje shënon humbjen e pavarësisë politike të pjesës më të madhe të Ballkanit, në rend të parë të popullit serb, dhe fillimin e sundimit shumë shekullor osman në këto troje. Sëkondejmi kjo ngjarje, edhe pse pak, me kujdes është shënuar në raportet e bashkëkohasve të Lindjes dhe të Perëndimit, por më detajisht është përshkruar në veprat e historiografëve turqë dhe evropianë të shekujve XV, XVI e XVII.

Interesimi më i madh shkencor për Betejën e Kosovës ka filluar sidomos nga viti 1889, d.m.th. nga pesëqind vjetori i asaj ngjarjeje. Deri atëherë, përshkrimi i kësaj ngjarje është bazuar më shumë në traditën popullore e më pakë në lëndën burimore. Në vitet e përmëndura studimit të Betejës së Kosovës i bëhet qasje duke u mbështetur mbi themelet e burimeve historike, qoftë nga evropianët, qoftë nga turqit. Natyrisht, studimi i tillë ka imponuar revidimin dhe përmirësimin e shumë koncepteve të gabuara për atë ngjarje. U gjetën me dhjetëra historianë, të cilët duke shfrytëzuar burimet perëndimore dhe turke kontribuan shumë në ndriçimin dhe studimin kritik të Betejës së Kosovës.¹ Në mesin e tyre kujdes të veçantë meriton studimi për Betejën e Kosovës i Aleksej Olesnickit, në të cilin ai ka analizuar dhe ka krahasuar burimet e vjetra dhe të reja turke për Betejën e Kosovës

¹ Lidhur me këtë, në botime të ndryshme, kanë shkruar shumë historianë tanë. Më gjërësisht për këtë shih studimin: Aleksej Olesnicki, *Turski izvori o kosovskom boju*, Glasnik skopskog naucnog drustva, Skoplje, 1934. (Punimi Beteja e Kosovës e vitit 1389 në historinë e Idris Bitlisit, është huazuar nga revista *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, nr.XIV-XV, 1969, Sarajevo)

(Iskendernamen e Ahmedit, Tavarihi Ali Uthman të Uruxhit, Tarihi Ali Uthman të anonim, Behxhatut - tavarih të Shukrullahit, Tavarihi ali Uthman të Ashik Pasha Zades, Kitabi xhihan numa të Neshriut, Tagut-tavarih të Sadudinit, Munesheatus-salatin të Ferid Ahmedit)². Mirëpo, asnjë hitorian sllav deri më tash nuk e ka shfrytëzuar përshkrimin e Betejës së Kosovës në veprën Hesht Behesht - historinë e madhe të Perandorisë Osmane, e cila përfshinë sundimin e tetë sultanëve të parë osmanë (nga Osmani deri te Selimi I, d.m.th. nga viti 1290-1512). Veprën e ka shkruar Idris Bitlisi, historiograf i njohur osman nga fundi i shek. XV dhe fillimi i shek XVI, kronist i oborrit mbretëror (Vak'a-i nuvis) të Bajazidit II.³ Shkaku kryesor përse ky burim nuk është shfrytëzuar, gjithsesi është se dorëshkrimet e pakta të Hesh Beheshtit në kohën e shqyrtimit të problemit të përmendur nuk kanë qenë të njohura tek ne.

Në vitin 1942 arriti një ekzemplarë me vlerë, në dorëshkrim, i kësaj vepre në Arkivin Shtetëror të Zagrebit. Aty e deponuan trashëgimtarët e të ndjerit Franc Ottenfels, ish- pronar i dorëshkrimit dhe dikur përfaqësues diplomatik austriak në Stamboll.⁴ Edhe Olesnicki nuk ka qenë në gjendje që ta përdor në punimin e vet, prandaj nuk ka mundur as t'i vërej të gjitha lidhjet e ndërsjella në mes të burimeve të vjetra dhe të reja. Si shembull mund ta theksojmë konkludimin e gabuar të Olsenickit, se "Saduddini vetëm në mënyrë romantike me stil elegantë, i ka spjeguar raportet e Neshriut". Mirëpo, sot, kur kemi mundësi që ta shfrytëzojmë veprën e Bitlisit, arrijmë në konkludim krejt tjetër. Në të vërtet, kur është fjala për Betejën e Kosovës, Saduddini e ka shfrytëzuar, pikërisht, veprën Hesht Behesht të Bitlisit dhe e ka përcjellë si në pranimin, shfaqjen e faktorëve dhe ngjarjeve kryesore, në komponimin dhe radhitjen e kumtesave të atyre të dhënave. Kjo përputhshmëri është e madhe, mund të numërohen në gishtërinj dallimet e vogla që ekzistojnë në mes tyre.⁵

² I b i d.

³ Më gjësisht për Bitlisin shih: Salih Trako, Bitlisijev opis Balkanskog poluostrva, POF, XII-XIII, Sarajevo, 1965, str. 209-218.

⁴ Shih: Sulejman Bajraktarević, Ottenfelsova orijentalisticka zbirka u Zagrebackom drzavnom arhivu, Zbornik Historijskog instituta Jugoslavske akademije, vol.2, Zagreb, 1959, str.75-77.

⁵ Përveç tjerash, Saduddini përmend edhe një Argun (?), i cili ka qenë në anën e ushtrisë krishtere bashk me princin Lazar, si edhe ushtarakun Levendoglu (?), i cili ka qenë në anën e majt të frontit, bashk me mbretin boshnjak (?) ndërsa Bitlisi këta nuk i përmend fare. Në vazhdim, Saduddini, krahas Cekëve përmend edhe Polkaët, për të cilët Bitlisi nuk flet. Në anën tjetër Bitlisi përmend Inxhexhik Balabanin dhe Tivuxh Balabanin si prijs ushtarakë të formacioneve osmane, kurse Saduddini përmend vetëm Tivuxh Balabanin.

Këtë e themi që të konstatojmë se Bitlisi, i cili në historiografinë turke konsiderohet burim paraxelance, hedh dritë të re mbi këtë ngjarje. Andaj edhe shkrimet e historiografëve të tjerë, duhet patjetër nganjëherë të vëzhgohen edhe nga këndi tjetër. Në qoftë se e krahasojmë shkrimin e Bitlisis me shkrimet e autorëve të tjerë të vjetër, do të shohim se ai përveç shkrimit të cilin e ofron Neshriu, është më i gjerë dhe më komplet. Mund të shtrohet pyetja: me çfarë burime është shërbyer Bitlisi? Vetë autori nuk na jep përgjigje të qartë. Në hyrje të veprës, ai flet, jo qartë për burimet me të cilat është shërbyer në veprën e vet dhe pohon se, për "shumë ngjarje vërtetësin dhe kumtimin nuk e ka dëgjuar drejtpërdrejtë, as nuk i ka mësuar nga transmetues i sigurt, ose që nuk është parë a konfirmuar nga librat e sigurt, të gjitha janë injoruar dhe i janë lënë harresës".⁶ Pra, Bitlisi qartë na thotë se ndaj burimeve sillet me sy kritik. Nga kjo kuptojmë se për ngjarjet e mëhershme, Bitlisi ka konsultuar vepra të shkruara, e për të mëvonshmet edhe tregimin e sigurt gojor. Përsa i përket përshkrimit të Betejës së Kosovës, duhet patur parasysh, se Bitlisi veprën e vet e ka shkruar diku rreth 120 vjet pas Betejës së Kosovës, andaj është vështirë të besohet se ka mundur, së paku nga dora e dytë, të marrë lajme gojore për atë ngjarje; pra, është shërbyer me burime të shkruara. Mirëpo, pa studim më të thellë krahasues të veprës së tij është vështirë të thuhet se cilin nga autorët e vjetër më shumë e ka vlerësuar dhe e ka imituar. U konstatua se shkrimi i Bitlisis për Betejen e Kosovës është më i gjerë dhe më komplet se sa të autorët e tjerë të hershëm të njohur sot, (përveç shkrimit të Neshriut). Përveç kësaj, pranë detajeve identike a të ngjashme në shkrimin për Betejën e Kosovës me ato në kronikat e njohura ekzistojnë edhe dallime. Sidomos bie në sy e dhëna e Bitlisis, të cilën para tij nuk e ka ofruar asnjë historiograf i njohur. Ai, në të vërtetë, i pari, e sipas tij edhe Saduddini,⁷ e më vonë edhe Koxha Hysejini⁸, e

⁶ Historiografi turk Mehmed Neshri, prejardhja e të cilit nuk është fort e qartë, ka jetuar dhe ka punuar si profesor në Bursë në kohën e sulltanëve osmanë Bajezidit II. dhe Selimit I, kur edhe, në vitin 1520 ndërroi jetë. Ky ka lënë veprat historiografike Tarihi ali uthman, që është një pjesë nga vepra Xhihan numa, e cila është humbur. Më gjërësisht shih veprën: Mehmed Neshri, Kitab-i xhihan numa, I cilt, Ankara, 1949.

⁷ Hoxha Saduddin b. Khan, historian turk i periudhës osmane nga gjysma e dytë e shekullit 16. U lind në Stamboll në vitin 1536. Ka qenë mësues dhe këshilltarë i dy sulltanëve, Muratit të III (1574-1595) dhe djalit dhe trashëgimtarit të tij Mehmedit III (1595-1603). Ka qenë edhe Shejhu-l-islam, në moshë të shtyrë. Vdiq në Stamboll, në vitin 1590. Ky është autor i veprës njohur Taxhu-t-tevarih. Shih : Enziklopaedie des Islam, II, s.1034-5.

⁸ Për Koxha Husejnin, të njohur me llagapin Muerrih, dimë fort pak. Ky është i lindur në Sarajevë, ku i shërbentë babai si rojtar i bibliotekës Gazi Husrev Beg. Në vitin 1636, Husejini gjendet në përcjellje të sulltan Muratit IV në ekseditën për Bagdad. Në karijerën e tij arrijti të bëhet reis-l-kuttab, kryeshef i zyrës së sulltanit. Vdiq në

ofron si fakt, se Sulltan Murati e ka prit gjallë kthimin e princit Bajazid, i cili kishte shkuar ta ndjek kundërshtarin në arrati, që në biseden e drejpërdrejtë ia dorëzoi pushtetin perandorak. Kjo shpie në përfundimin se disa burime të vjetra, me të cilat është shërbyer Bitlisi, me kohë janë zhdukur dhe janë bërë të panjohura.

Duke e vazhduar punën e nisur të informimeve për shkrimet e ngjarjeve të rëndësishme nga veprat e Bitlisit, atyre që kanë të bëjnë me historinë e popujve ballkanas, këtu e japim në përkthim shkrimin për Betejën e Kosovës, duke i lënë vende-vende vetëm ato pjesë të tekstit që paraqesin barrë të rëndë, një formë e stilit mesjetar oriental, me të cilin shpesh janë shkruar edhe veprat shkencore, sepse ka qenë modë letrare e asaj kohe, por esencialisht nuk kanë ndikim në të kuptuarit e tekstit. Në këtë mënyrë kjo materie e rëndësishme historike do të bëhet më e afërt për historianët, që gjithsesi do të paraqes një kontribut për ndriçimin e asaj ngjarje.

Në faqen 337 të dorëshkrimit zagrebas të Hesht Beheshtit fillon shkrimi për Betejën e Kosovës kështu:

Dastan XVIII

Tregimi për ekspeditën më të madhe ushtarake të Sulltan Gaziut, në vendin në të cilin ishin tubuar shumica e sundimtarëve të vendeve të Rumelisë dhe të Evropës, për suksesin dhe fitoren e fesë së vërtetë dhe shkatërrimin e udhëheqësve pabesimtarë, për vdekjen heroike të sulltanit, pas fitores së plotë ndaj ushtrive dhe sunduesve pabesimtarë, për mënyrën se si e bëri vrasjen një rob pabesimtarë, pasi ishte arratisur ushtria e pabesimtarëve dhe tërësisht ishte shkatërruar blloku i kriminelëve.

Në një hadith të Muhammedit a.s. transmetohet, se ai është betuar në Zotin me fjalët: "Pasha Atë, në duart e Të cilit është shpirti i Muhammedit, dëshiroj të luftoj në rrugën e Zotit dhe të vritem, pastaj sërish të luftoj dhe sërish të vritem". Nuk është fshehtësi për ata që i kuptojnë edhe parashikimet e fshehta të fjalëve të Pejgamberit, si dhe për ata që kanë aftësi për t'u thelluar në fenomene psikologjike. Qëllimi më i lartë i ekspeditës së ushtrisë shpirtërore kundër ushtrisë fizike, kufizohet me frytin e njohjes hyjnore dhe përkryeshmërinë shpirtërore në botën e dukshme. Qëllimi përfundimtar i vendosjes dhe i kultivimit të fatëkeqit dhe fatëlumit, bazohet në grumbulli-

vitin 1644. Deri vonë është menduar se vepra e tij Badai'u-l-vaka'i është humbur. Mirëpo, në vitin 1950 në kolekcionin e dorëshkrimeve të fondit të Lenjingradit në Institutin për popujt e Azisë është zbuluar edhe vëllimi i dtë i historisë së tij që i kushtohet historisë perandorisë Osmane. Bashkëpunatori shkencor i Institutit, Anna Stjepanovna Tveritinova përgatiti për botim tekstin e posazbuluar të dorëshkrimit dhe e pajisi me një hyrje studioze prej 20 faqesh, dhe e botoi me faksimile në dy vëllime me titullin: Husejn, Beda'iu-l-veka'i (Udivitjelnie sobitija), Izdanie teksta, vvedenie i obscaja redakcija A.S. Tveritinovoj. Annotirovanoe oglavlenie i ukazatel'ji Ju. A Petrosjana, Moskva, 1961.

min dhe sistematizimin e shoqërisë njerëzore nga individët në bashkësinë që i nështrohet vetëm Zotit. Argumenti për vërtetësinë e këtij pohimi janë fjalët e vërteta kuranore: "Edhe xhinët edhe njerëzit i kam krijuar vetëm të më adhurojnë". Mbase, nuk i ka hije të Fortit dhe të Gjithëdijshmit, rregullimi i shoqërisë, në të cilën, të gjitha pjeset e saj janë tërësisht të ndara; nuk i ka hije të Gjithfuqishmit rregullimi i marrëdhënieve njerëzore, në atë mënyrë që bashkësia të jetë e ndarë dhe e përçarë. Pasi, devotshmëria ndaj Zotit xh.sh. dhe arritja e trimërisë dhe e lumturisë, janë të varura nga plotësimi i kushteve të devotshmërisë ndaj Zotit xh. sh. dhe jetës së përditshme, në atë devotshmëri. Pa dyshim, secili njeri i lumtur, që i kryen obligimet më të mëdha dhe më të rëndësishme ndaj Zotit xh. sh. dhe kujdeset që përherë t'i plotësojë të gjitha detyrat e devotshmërisë, ai, do të bëhet i denjë për pozitë të lartë fetare dhe shtetërore; dhe kur ajo devotshmëri të jetë e përfilluar dhe e pranuar te Zoti xh.sh., do të arrij në shkallën më të lartë të madhështisë shpirtërore. Mirëpo, shkallët e lëvizjes në lartësi të ndryshme të devotshmërisë dhe shërbimit në rrugën e Zotit xh.sh., janë me vlera të ndryshme. Për secilën dëgjueshmëri dhe shërbim në rrugë të Zotit xh.sh., ekziston edhe shkalla e përcaktuar e vlerësimit të Zotit xh.sh, sepse: "Secila çështje të Ai ka vlerën e vet". Gjithsesi lutja që bëhet me trup dhe me zemër dhe shpirt të singërtë dhe në atë lutje flijohet edhe jeta, e, edhe kjo botë, kjo të secili ngjall admirim. Argumenti për saktësinë e këtij pohimi madhështor, është fjala kuranore: "Ata që luftojnë në rrugë të Zotit me pasuri dhe me jetë, kanë vendin më të nderuar të Zoti, e mjafton Zoti për dëshmitarë". Për njerëzit, të cilët dëshirojnë të jenë të zgjedhur te Zoti xh.sh dhe, që kanë për qëllim të Ai të pranohen si të devotshëm të vërtetë. Është e qartë se asnjë vepër e devotshmërisë, nuk mund të jetë më e përkryer se lufta në rrugë të Zotit xh.sh. Asnjë shërbim për Zotin xh.sh. nuk mund të llogaritet më i denjë se sa flijimi vullnetar i jetës për punën e rëndësishme në rrugën e Zotit xh.sh, sepse luftetarët për çështje fetare, ata që ecin rrugës së vërtetë, e dinë se patjetër i pret flijimi i jetës që, në momentin e parë. Për këtë flet edhe hadithi i Muhammedit a.s.: "Muxhahid është ai që lufton vet me epshet e veta".

poeti thotë:

*Oj zemër, mos kërko dobi nga epshi për takim me personin që e do,
Sepse ndodhi e parë, në këtë takim, është dëm për jetën tënde.*

Përballë sakrificës së luftetarëve, në fushën e xhihadi, të gjitha të mirat e kësaj bote janë të pavlefshme. Është shumë e qartë, lufta në rrugën e Zotit xh.sh. për fe me pabesimtarët dhe plangprishësit, është si lufta kundër epsheve vetiake. Qëndrueshmëria në rreziqe dhe në luftëra me armiqtë e fesë, është argument dhe konfirmim, se luftetarët vullnetarisht po sakrifikohen. S'ka dyshim se heroizmi është shahadetllëku, e kjo është shenjë e qartë se është pranuar xhihadi, flijimi i jetës dhe i pasurisë në rrugën e së vërtetës. Kjo është gjithmonë traditë e njeriut të lumtur të Zotit xh.sh., i Cili sheh të

metat më të fshehta njerëzore, i di fshehtësitë e zemrës dhe të shpirtit, lutje e cila është shumë e vlefshme dhe e çmuar. Shërbimin dhe veprat e këtilla Zoti xh.sh. ua përshkruan besimtarëve të sinqertë. Një sjellje e këtillë edhe te njerëzit që kanë dashuri të sinqertë ndaj Zotit xh.sh. është shumë e dashur.

Në poezinë vijuese thuhet:

Një ditë do të të pres me mirëseardhje, atje ku është pushteti i përher-shëm,

Sepse ti do të vdesësh duke korrur fitore mbi vetëvetën.

Në qoftë se të ndodh ndonjë e padëshiruar dhe sprovë, kënaqu

Sepse nganjëherë ndodh të hasish në vështirësi nga e cila nuk ka mbrojtje.

Mbase, përmes të mirës së përgjithshme dhe kësaj të mire të madhe, sulltanët osmanë dhe perandorët e besimtarëve të vërtetë, kanë përparësi ndaj perandorëve të tjerë në botë. Kjo është argumentuar qartë në shqyrtimet dhe theksimet e mëhershme. Për vlerën e plotë të xhihadit, lumturisë dhe sundimit në perandorinë e gjerë, flasin fjalët kuranore: "Atyrë që kanë bërë mirë, u takon si shpërblim bamirësia, edhe më shumë se ajo". Në harmoni me këtë sqarim, në këtë "dastan" (poezi luftarake) do të tregohen lajmet për sulltanin muxhahid, Gazi Sulltan (Muratin). Esenca e gjithë referimit të hollësishëm dhe baza për ta theksuar dhe për t'i dhënë përparësi dinastisë osmane ndaj të tjerëve është kjo:

Pa dyshim mëkëmbësi i Zotiti xh.sh. me pozitë të lartë, e të merituar në tokë dhe i merituar të sundojë dhe të udhëheqi mund të jetë vetëm ai, i cili nga mirënjohja që i është dhënë dhurata e fuqisë dhe sundimit perandorak dhe nga mirënjohja për dhuntitë e fitoreve të përherëshme, përgjithmonë qëndron në shërbim të Fesë islame, lufton për të dhe për të kujdeset; ai që ditë e natë kujdeset se si t'i udhëheqë punët, dhe kujdeset si t'u hakmerret armiqëve të Zotit xh.sh., duke heq dorë nga gjumi dhe pushimi. Sepse, të tregosh injorim dhe pakujdesi ndaj punëve të fesë dhe bashkësisë muslimane, e të jesh në pozitën e mëkëmbësit dhe sunduesit, do të thotë të jesh hije e madhështisë dhe forcës së Zotit xh.sh. është shumë keqë; të bjerrësh kot kohën e nevojshme për udhëheqjen e punëve të nevojshme, në argëtime dhe punë të ndaluar, për perandorin, është e padenjë dhe e mallkuar.

Duke menduar kështu, dhe pas konsultimeve me këshilltarët, dhe pas përgatitjeve të mjeteve të rëndomta luftarake, dhe të rezervave, sipas dëshirës së Zotit xh.sh., pasi i kishte vënë nën sundim vendet e Shishmanit dhe ato ia kishte bashkëngjitur vendeve islame, dhe në përpjekje që t'u hakmerret sundimtarëve të tjerë pabesimtarë, të cilët treguan kokëfortësi dhe qëndrueshmëri - vendosi që t'i ndëshkoj. Njëri nga ata ka qenë Llazari, sunduesi i Serbisë, i cili ka pasë dhënë fjalën për besnikëri dhe dëgjueshmëri, por përsëri filloi të shfaq rrebelim dhe padëgjueshmëri. Të njëjtë ishin edhe mbreti i

Bosnës dhe sunduesi i Iskenderisë (Shkodrës) shqiptare, të cilët në luftën me Lala Shahinin i përgjakën duart me gjakun e 10 - 15 mijë trimave muslimanë. Përveç kësaj, u morën vesht për luftë kundër sulltanit musliman dhe vendosën për shkatërrimin e vendeve muslimane, e për këto kishin grumbulluar edhe ushtri. S'ka dyshim se edhe sipas ligjit dhe logjikës u bë e domosdoshme të sigurohet që të mos përsëritet sërish turbullira dhe rrebelimi i atyre armiqëve kryeneç.⁹ U zhvillua luftë e ashpër për pushtet dhe fe nga të dy anët; edhe asaj islame, edhe asaj të pabesimatrëve. Turbulluesi më i madh i asaj kohe, nxitësi kryesor i kryengritjeve, udhëheqësi i atyre popujve të mbrapsht dhe pabesimtarë u tregua Llazari. Zemrat e muslimanëve, sidomos të prisave e luftëtarëve muslimanë, kishte kapluar urrejtja, hakmarrja dhe dëshira që ai të ndëshkohet për të gjitha veprat e këqija dhe fjalët fyese. Ta largosh atë neveri nga dryri i zemrave të lënduara të besimtarëve, madje vetëm me çelësin e shpatës pushtuese të tyre. Sulltan Gaziu për këtë arsye dhe me këtë qëllim, në vitin e përmendur, e kaloi dimrin në qytetin e Plovdivit, që në pranverë të jetë më lehtë të nis ushtrinë në vendet e pabesimatrëve. Në atë dimër brengë e vetme ka qenë grumbullimi i materialit luftarak dhe preokupimi vetëm për ekspeditën e luftës. Llogorimi i sulltanit në Plovdiv shkaktoi shqetësim të të gjithë sunduesit pabesimtarë, sepse u pa qartë, se sulltani kishte përgatitur ushtri të madhe. Llazari për këtë arsye i dërgoi delegatët e vetë në të gjitha vendet e pabesimatrëve dhe i lajmëroi të gjithë sunduesit e fesë së Mesihut për ngjarjen që po përgatitej: "Padishahu i muslimanëve ka vendosur që ta shkatërrojë sundimin dhe autoritetin tim dhe ta shkatërrojë kalorësinë dhe ushtrinë time. Kur t'i marrë vendet e mija, të marrë pasurinë time, do t'u vij rradha sundesve të tjerë dhe secili sipas pushtetit dhe autoritetit të vet do ta shijojnë dhembjen e pashërueshme dhe mjerimin. Më së miri është që ju të gjithë të bëni aleanc me mua dhe sipas mundësive të tuaja ushtarake të më ndihmoni. Sa më përket mua, unë me siguri do t'i kundërvhem padishahut musliman dhe shpresojmë që ushtrinë e tij ta shkatërrojmë dhe vendet e tija t'i pushtojmë, Rumelinë t'ia kthejmë përsëri krishterimit dhe në rrugën e fesë së zotit. Kësaj here me zemër dhe me shpirt, të tregojmë trimërinë"-kishte porositur Llazari.

Sipas autoritetit, respektit dhe forcës ushtarake, mbreti i Bosnjës ishte mbi të gjithë të tjerët. Atij sipas ceremonisë së fronit mbretëror dhe traditës, i ka takuar vendi i parë në mesin e sundesve të krishterë.

Atij kjo armiqësi dhe gjakderdhje kundër luftëtarëve muslimanë, gjithnjë e më shumë ia ka forcuar urrejtjen ndaj tyre dhe e ka shtuar përpjekjen për të ndërmarrë masa për luftë. Mbreti i Bosnjës që nga fillimi ka qenë nxitës i Llazarit, për të mos u nënshtuar, të nisë kryengritje, për vepra rrebele dhe për shkaktimin e ngatërresave. Duke e parë këtë problem tregoi

⁹ Me sa duket autori mendon se princi Lazar ka treguar padëgjueshmëri ndaj sulltanit Osman.

qëndrueshmëri të madhe për arritjen e atyre dëshirave. Sidomos u bë i njohur për shkak të fitorës në luftën, në të cilën e shpartalloi ushtrinë e trimave musliman. (aludimi në betejën e Bileqës të vititi 1388). Prandaj, këta dy turbullues, komandantë të kalorësisë së pabesimtarëve, u bënë nxitës të sundimtarëve të vendeve të tjera për armiqësi dhe kryengritje kundër sulltanit. Sundimtarët e Evropës, Hungarisë, Vllahisë, Shqipërisë, Bogdanskrit dhe popujve sllavë, të cilët tani quhen polakë dhe çekë, të gjithë u treguan të gatshëm (për luftë). Regjistruan ushtarë, rreth 200 000 njerëz të atyre viseve. Pasi përgatiti materialin luftarak tërësisht dhe ngriti flamurin e dhunës dhe të armiqësisë, që të tregoj shkëlqimin dhe forcën, Llazarit dërgoi një të deleguar me përcjellje të sulltani në Plovdiv. Ai i shkroi letër sulltanit me përmbajtje, e cila fliste për qetësinë dhe paqen. Por, qëllimi i tij ishte përplot tirani. Sulltanin e quan vëlla dhe gjithë tekstin e kishte shkruar me tonë vëllazëror, kështu: "Kam dëgjuar se vëllau im ka ardhur në kufi të vendit të vet dhe se ka për qëllim të përtërijë armiqësinë dhe luftën. Ne kemi përgatitur dhe grumbulluar mjetet e nevojshme luftarake që ta shkatërrojmë sundimin dhe forcën e juaj. Tash do të ishte trimëri që as vëllau im assesi të mos e injorojë grumbullimin e ushtrisë dhe materialin e përgatitur luftarak. T'i marrë të dy djemtë në luftë dhe asnjë shtetasi të vetë të mos i lejojë mungesë. Sepse edhe unë në këtë luftë do të vij me bijtë e mi dhe do t'i sjellë të gjithë ndihmëtarët e mi; prandaj (pas luftës), ose vëllaut tim t'i hiqet tërësisht gjallja për këtë anë dhe le të vendoset pushteti i fortë i një ane, ose rrënjën e tij, trashëgimtarët e tij dhe pasuesit nga toka Rumeli t'i çrrënjësim dhe t'i pastrojmë këto vise nga mësimet dhe ligjet e fesë së Muhammedit dhe t'i rregullojmë sipas rendit të vjetër.

Sulltani e pranoi të deleguarin e Llazarit, tregoi kujdes të madh për të, e pyeti shumë për Llazarin dhe bisedoi gjërësisht me të. Porosisë së Llazarit, sulltani iu përgjigj ashtu siç e kërkonin rrethanat: "Nëse lejon Zoti xh.sh. posa të jap pranvera shenjat e veta të ringjalljes dhe me ushtrinë e trandofilave dhe bozilokëve të shpartallojë ushtrinë armike të borës dhe të ftohtit, unë do të vij me ushtrinë muslimane dhe bijtë trashëgimtarë në Fushën e Kosovës që ta komandoj luftën më të ashpër me atë vëlla pabesimtarë dhe kusarë. Do t'ia plotësoj dëshirën atij mbreti të fuqishëm, ashtu siç është përcaktimi i Zotit xh.sh. Tani edhe vëllau im le të përpiket si di dhe mundet ta shtoj ushtrinë e vetë; le të kërkoj aleatë, të cilët do t'i ndihmojnë qoftë me shpatë qoftë me këshillë; le ta përgatit ushtrinë kryeneqe si duhet dhe le të vij në mejdan. Me siguri do të ndodh ajo që është përcaktuar nga Zoti xh.sh. Gjithsesi çështja më e rëndësishme e komunitetit njerëzor, do të vendoset dhe do të zgjidhet në dobi të njerës anë". Ai pastaj delegatit i jep dhurata perandorake dhe e përcolli prap.

Pasi u kthye i deleguari, e lajmëroi Llazarin për takimin e tij me sulltanin duke i treguar për krenarinë, trimërinë dhe bindjen e sulltanit në ndihmën e Zotit xh.sh. Në këtë situatë Llazarit filloi grumbullimin e ushtrisë

dhe përgatitjen e mjeteve të luftës. Të gjithë sundimtarët i njoftoi me shkrim për rezultatin e misionit të deleguarit të vetë. Të gjithë sundimtarët pabesimtarë, u obliguan të vijnë në luftë. Ditë e natë ishin të shqetësuar për këte ngjarje të madhe, andaj nuk bënë gjumë të rahatshëm. Sulltani largpamës dhe fetar menjëherë urdhëroi që ushtria muslimane të fillojë përgatitjet, si dhe ushtritë e sundimtarëve të tjerë aleatë të tij. Ai i fton edhe dy bijtë e vetë trima dhe trashëgimtarë fatbardhë. Njëri nga ata ishte princi trim, pushtuesi Bajazit, i cili në syrin e armikut dukej si vetëtimë nga Lindja dhe si shpatë e shigjetë që sjellin fatkeqësinë, i cili në flakën e luftës luftoi si rrufe e cila ndriqon porsi meteor i flaktë e i ndritshëm. Trashëgimtari tjetër ishte Jakup Çelebiu, i cili në komandimin e ushtrisë ishte plot fat si flamur i ndihmës së Zotit xh.sh., ndërsa në takim me njerëzit, për shkak të bamirësisë së madhe ishte simbol i mëshirës dhe mirësisë së Zotit xh.sh. Sulltani këta dy trashëgimtar të fatbardhë i pat caktuar si mëkëmbës të tij në Anadoll, për ta ruajtur rendin dhe qetësinë në popull dhe në shtet. Pasi në këtë betejë duhej të merrte pjesë i gjithë populli i aftë për luftë, dhe pasi kjo luftë u bë brengë për të gjithë besimtarët, sulltani përkundër traditës, bijtë i solli në kamp dhe i njoftoi të gjithë sunduesit muslimanë përreth si: sunduesin e Kastamonit, Isfendiarbegun, sunduesin e Germijanës, Jakup Begun, sunduesit e Saruhanës, Mentesh ilin, Ajdin ilin, Hamid ilin, si dhe të gjithë sundimtarët pabesimtarë, të cilët kishin pranuar sovranitetin e sulltanit dhe ishin të obliguar të marrin pjesë në ekspeditat luftarake. Sulltani dërgoi fermanin në të gjitha krahinat që t'i ftoj në luftë. Në të vërtetë, shumë trima nga shumë krahina dhe qytete i erdhën në ndihmë ushtrisë muslimane. Nga të dy anët e detit, nga Anadulli dhe nga Rumelia, në kampin ushtarak të sulltanit arriten emirët me ushtritë e tyre. Posa arriti pranvera dhe koha u nxe, tokën e mbuloi gjelbërimi, sulltani dëshiroi të kalojë lumin Maricë dhe sa më shpejtë, në afatin e caktuar për betejë, të shpalos flamurin e fitorës. Edhe pse ushtria e armikut ishte më e madhe numerikisht, ai vednosi ta nisë pararojën e ushtrisë muslimane. Mirëpo, pasi lumi Marica kishte shumë ujë dhe ishte i ftohtë, ushtria muslimane nuk mundi ta kalojë. Ai lumë për shkak të vërshimeve ishte bërë i pakalueshëm dhe dukej sikur kishte bërë përmbytjen e botës.

Duke pritur disa ditë pranë Pllovdivit, sulltani në shpejtësi formoi pararojen e ushtrisë muslimane, prej 5.000 luftetarëve të rinjë nën komandën e Jahshi Begut, i biri i Timurtashit dhe të disa komandantëve trima. Pararojen e përcolli në drejtim të Shehirkujit (Pirotit), i cili në atë kohë ishte kufi me vndet e pabesimtarëve. Ata kalorës të lehtë me shpejtësi kaluan nëpër të gjithë krahinën duke plaçkitur banorët nomadë dhe bujqit, fituan plaçkë të madhe, dhe sërish me shpejtësi u tërhoqën dhe shpëtuan grykave të bjeshkëve për t'u ikur mashtruesve dhe sulmeve të pabesimtarëve.

Kur arriti ky lajmë te Llazari, nga zemërimi përgatiti 15.000 kalorës gjakpirës që t'ua mbyllin kalimet e rrezikshme luftetarëve muslimanë, që me shigjeta helmuese t'i shkatërrojnë kalorësit e paarmatosur muslimanë dhe

plaçkitësit, t'i nxjerrin robërit dhe në vend të tyre t'i kapin luftëtarët muslimanë dhe t'i lidhin. Mirëpo, fjalët (e Kur'anit) përmbajtja e të cilave është e vërtetë: "Mashtrimi i pabesimtarëve të shpie vetëm në lajthitje" u vërtetuan. Derisa pabesimtarët arritën në grykat malore, ushtria muslimane natën kreu sulmin dhe sikur era e agimit që bartë fletet e trandofilat dhe bozilokut, ajo zuri shumë robër e robërështa, ndërsa pabesimtarët nga ndërmarja e tyre përjetuan pendim dhe pikëllim. Kur u kthye ushtria fituese në kampin e sulltanit, sulltanit ia paraqiti gjithë plaçkën që e kishin fituar në atë ekspeditë. Natyrisht, pas kësaj ngjarje u krijuan shumë arsye për luftë. Nga pluhuri ngatërrestar dhe alarmi që u ngrit nga kontesti i luftës, arriti dhe përfundoi me luftën fyt për fyt. Sulltani u nis me ushtrinë fitimtare dhe vendosi kampin e tij në fushën e Ihtimanit. Kishte llogaritur se më së miri është të shpejtojë dhe sa më shpejtë të hyjë në luftë me armiqtë. Me ndihmen e Zotit xh.sh. hyjnë shtëpi për shtëpi për ta larguar armikun. Nga dy drejtime që çonin drejt qëllimit, njëri përmes Sofjes e tjetri përmes Konstantinit (krahina e Konstantin Dejanoviçit), sulltani e zgjodhi këtë të dytin, për shkak se Konstantini, sundues i krahinës e kishte njohur sovranitetin e sulltanit. Në kohën e këtyre ngjarjeve sunduesit pabesimtarë (që kishin njohur sovranitetin e sulltanit) nuk iu shmangën rrugës të nënshtruarve, por sipas rregullave të njohura u pajtuan t'i kryejnë urdhërat e sulltanit. Kur flamujt fitimtarë të sulltanit arriti te kufiri i vendit të tij, Konstantini dërgoi suiten e nderit që t'i shprehë respekt sulltanit me llojlloj dhuratash për të dhe për anëtarët përcjellës të sulltanit. Në të gjitha qytetet, fshatrat dhe në tërë krahinën e tij i përgatiti mirëseardhje dhe në shenjë respekti sulltanit i ofroi lloj-lloj dhuratash e shpërblime perandorake. Vetë ai së bashku me ushtrinë, iu bashkangjiti sulltanit dhe ushtrisë muslimane. Këto shprehje respekti i pëlqyen shumë sulltanit, andaj edhe sulltani ndaj tij tregoi respektin perandorak dhe e shpërbleu shumë. Kur pabesimtarët dëgjuan se sulltani është nisur me ushtrinë muslimane dhe se ushtria e sulltanit është vendosur në afërsi të malit Rile (ريلة), edhe pse sunduesit pabesimtarë nuk kishin qenë të papërgatitur as për nga numri i ushtrive as të mjeteve luftarake, sepse në taborrin e tyre u gjeten shtatë sundimtarë të fortë pabesimtarë, si dhe çeta të shumta të armatosura mirë. Kishte komandantë, si ndihmë Llazarit, nga sundimtarët e tjerë, megjithatë forca e fesë islame dhe frika nga forca e ushtrisë muslimane, e cila numerikisht nuk ka qenë as sa një e katërta e ushtrisë së pabesimtarëve, ndikuan shumë në zemrat e tyre dhe i shqetësuan. Sipas premtimit të vërtetë (ajetit kuranor): "*Ne futem frikën në zemrat e pabesimtarëve përshkak se janë politeist*", dhe në zemrat e tyre të errëta hyri plotësisht shqetësimi. Lajmi se sulltani është nisur në ekspeditë luftarake mori dhenë si stuhi dhe i shqetësoi shkëndiat fatëzeza. Zëri hakmarrës i luftëtarëve musliman ishte si ulurimë e tmerrshme e luanëve që shpartallojnë grumbullin e gomarëve ose shtazëve të imëta me klysh të tyre. Dasht e padasht, sunduesit pabesimtarë u detyruan të takohen për t'u këshilluar dhe për t'u marrë vesh për taktiken e luftës me

sulltanin musliman. Secili prej tyre mendimin e vet të gabuar e konsideronte më të dobishmin dhe më të domosdoshmin dhe për rezonimin e vetë sillte argumente. Disa shprehen mendimet se duhet menjëherë të hyhet në luftë me sulltanin. Niseshin nga ajo se ushtria muslimane, numerikisht ishte më e vogël, por numri i saj gjithnjë shtoej, ndërsa ushtria e pabesimtarëve, e cila ishte numerikisht më e madhe, për shkak të mungesës së gjërave ushqimore sa do që shtoej aq edhe zvogëlohej. Disa shprehën mendimin se është mëse e domosdoshme ta ndalin ushtrinë e vetë për të mos arritur në sheshin e betejës, t'i qortojnë muslimanët për vonesen dhe ikjen nga arena e betejës, ndërsa me dërgimin e emisarit të njihen me gjendjen dhe numrin e ushtrisë së muslimanëve. Në këtë mënyrë ata te pala muslimane do ta ndeznin fanatizmin fetar dhe sakrifikimin heroik, do t'i bënin për vete dhe kështu në vend kalimet e ngushta dhe në kodrat, veshtirë të kalohen, do të korrnin fitore mbi muslimanët. Përfundimisht vendosën të pranojnë mendimin e dytë dhe dërguan emisarin te sulltani. Duke e qortuar për ikje nga lufta i dhanë me mburje dhe qortime porosi. Kur emisari pabesimtar arriti te sulltani ia dorëzoi porosin e pakëndëshme. Përveç të tjerash, kur thërret në luftë dhe në pushtim të vendeve pse vonohesh në sheshin e betejës; nëse nuk dëshiron të humbasësh kohën kot dhe t'i ikësh luftës, porosisin ata, ne do të vijmë te ti dhe te trimat e tu t'u tregojmë zemrën e trimit dhe përvojën e luftës. Në këto fjalë të emisarit sulltani zemërohet shumë, nxorri shpatën, e cila shkelqeu sikur rrezet e diellit. Që të tregoj forcën, sulltani urdhëron rivistën ushtarake para emisarit të pabesimtarëve. Emisari pabesimtarë gjatë rivistës i tha sulltanit këto fjalë: "Në qoftë se kjo rivistë e ushtrisë ka për qëllim të na frikësoj, ushtria jonë numerikisht është më e madhe se e juaja". Në këtë paturpësi, mendjemadhësi dhe kundërvënie të emisarit, i cili krekosej me ushtrinë më të madhe të krishterëve dhe të injorantëve, sulltani zemërohet shumë dhe i përgjigjet: "Po të sillte numri fitore, përse ushtria numerikisht e madhe e mushkonjave dhe e mizave po i nënshtrohet erës lindore! Sikur sasia e materialit të luftës dhe mendjelehtësia rinore të ishin shkak i përparimit të përhershëm, degët e hapura të kaqubës së bukur të trendafilut kurrë nuk do të shkatërroheshin nga era vjeshtore dhe sulmet dimërore. Faleminderit Zotit, që, ata të cilët janë në rrugën e vertetë, edhe pse numerikisht më pakë, ndërsa armiku më shumë, gjithnjë ngadhëjnë mbi ata që ecin rrugës së shtrembër..." Pas këtyre bisedave trimëruese sulltani emisarit pabesimtarë, i lejoi të kthehej dhe i tregoi takimin luftarak në Fushë Kosovë. Pas përcjelljes së emisarit gjithë kujdesin e përqendruan në shkatërrimin e armikut. Për fillimin e kësaj beteje të përgjakshme ishte përcaktuar afati. Sulltani filloi të këshillohet me këshilltarët dhe trimat për mënyrën e taktikës së luftës dhe radhitjen e aradhave luftarake dhe çetave në ditën e betejës. I ftoi të gjithë komandantet në mbledhje te sulltani. Së pari iu drejtua Evrenos Beut: "Ti ke fituar në beteja me armiqtë, ke komanduar luftën kundër të gjithë pabesimtarëve, andaj çka mendoni, në

ç'mnyrë duhet të luftohet me armiqtë e fortë të këtillë"? Evrenos Beu u përgjigj: "Pasi koha dhe vendi për luftë me pabesimtarët janë afruar tani duhet, sa të është e mundur më shpejtë të nisemi për në sheshin e luftës dhe të zëmë poziten që është më e mira. Në konfliktin me atë ushtri në ditën e betejës duhet filluar me dinjitet dhe qetë, shkallë - shkallë të kalohet në sulm, sepse ushtria e pabesimtarëve është e rënditur në radhë lufte si kodër hekuri, sikur diga nga hekuri i fortë. Fitorja ndaj çetave dhe aradhave të tyre nuk është e sigurt paraprakisht; nuk është assesi lehtë të shkatërrosh digën e hekurt me një të rënë shpateje. Mirëpo, pasi disa nga ata mendojnë se do të thyhen disa aradha të tyre pikërisht nga ndikimi i ushtrisë (osmane), vendosmërisë së saj në luftë, me ndihmë të Zotit xh.sh. humbja e tyre është e paevitueshme". Rezonimi i këtillë sulltanit dhe të gjithë titullarëve të tjerë muslimanë iu duk i drejtë. Në bazë të kësaj sulltani vendosi dhe urdhëroi që ushtria në mëngjes të niset. Për pararojë me disa ushtarë musliman u caktua Evrenos Beu dhe Jigit Pasha, të cilëve iu caktua për detyrë që të sigurojnë rrugën e cila shpiente përmes grykës. Kur të lartpërmendurit arriten në grykën, nëpër të cilën duhej të kalonte ushtria, aty qëndronin tridhjetë titullarë pabesimtarë - mbrojtës të grykës dhe secili me kujdes vëzhgonte kundërshtarin. Evrenos Beu ka qenë më i vendosuri nga të gjithë që armikun ta shfarosë. Nga ana e kundërt, po ashtu u lajmëruan disa kundërshtarë trima. Kur në mes tyre filloi lufta, Evrenos Beu, që ishte i ushtruar mirë në gjuajtjen e shigjetës e nxorri shigjetën dhe e qëlloi armikun në gjokës. Shigjeta e përbiroi dhe ai menjëherë u rrëzua për tokë i vdekur. Pas këtij u paraqit tjetëri pabesimtarë. Edhe ky për një qast ra i vdekur. Arritën edhe trimat e tjerë. Me ndihmen e muxhahidëve rrëzoi për toke tetë pabesimtarë, e të tjerët ikën. Robërit i solli para sulltanit dhe iu bashkëngjit pararojës. Kështu, ky kalim i rrezikshëm u bë i kalueshëm për muslimanët. Në mënyrën më të lehtë kaluan përmes kësaj gryke të rrezikshme. Pastaj, duke kaluar përtej lumit Morava me tërë përcjelljen vendosë kampin në një vend të përshtatshëm. Luftëtarët para syve të armiqtëve demonstironin trimëritë. Kur sunduesit pabesimtarë panë poziten e ushtrisë fituese muslimane filluan t'i nënqmojnë dhe t'i përqeshin. Secili e lavdëronte vetveten dhe premtonte fitore në sheshin e betejës. Kështu, Vuk oğlu, i cili ishte djalë motre i Llazarit edhe me trimëri a edhe me numër të ushtarëve, njëri nga anëtarët e këshillit të sundimtarëve të krishterë, në të cilin këshill gjendeshin edhe sunduesi i Bosnjës, i Shqipërisë, komandanti suprem i forcave evropiane, pastaj komandantët kryesor të Bogdanskës, të Vllahisë, të Hungarisë, u besatua se në ditën e betejës, që në fillim vetë me ushtrinë e tij do ta sulmoj sulltanin. Llazari në Këshillin e lart deklaroi: "Kush e kap padishahun musliman e konsideroj të denjë për t'ia dhënë vajzën time dhe dhjetë kështjella me lokalitetet përcjellëse (tevabi)". Sunduesi i Bosnjës për këtë tha: "Unë ia jap pesë kështjella me rrethinat", dhe secili nga sunduesit pabesimtarë në këtë rast u obliguan për shpërblime. Ushtarët e vet i ngriten

në shkallët më të larta të hierarkisë ushtarake, pozita komanduese që t'i motivojnë për luftë dhe trimëri.

Gazi Sulltan (Murati) me princin Bajazit, doli në një kodër të lartë, që të vëzhgojë ushtrinë armike dhe të vlerësojë numrin e ushtarëve dhe pozicionin e saj. Ata vlerësuan numrin e ushtarëve dhe armatimin e tyre. Kur hudhën shikimin kritik në atë masë dhe në atë forcë ushtarake, vërejtën një grumbull më të madh se grumbulli i insekteve dhe zvarrënikëve të shkretnës dhe hetuan një pamje trishtuese, më trishtuese se nata e errët. Sulltani deklaroi: "Ne kosiderojmë se kemi bërë përpjekje të mëdha që të grumbullojmë një ushtri të madhe dhe të përgatisim mjete të jashtëzakonshme luftarake për në sheshin e betejës. Mirëpo, ushtria muslimane në krahasim me atë armike është sikur planetet përballë yjeve. Sipas vlerësimeve të përafërta të sulltanit dhe antërëve të këshillit perandorak, numri i ushtarëve të ushtrisë së pabesimtarëve ishte pesë herë më i madh se i asaj muslimane. Kjo zgjoi mendimet e tyre për luftë. Zhvilluan bisedime dhe u konsultuan për planin dhe radhitjen në ditën e betejës. Disa më me përvojë deklaruan se ushtria e pabesimtarëve ka kuaj që ikin nga devet, sepse i frikësohen pamjes së tyre të çuditshme, prandaj para ushtrisë duhet të rënditen devetë. Pas radheve të deveve, duhet të rënditen kalorësit dhe këmbësoret të gatshëm për luftë. Kur kuajt e ushtrisë së pabesimtarëve të trembur nga devet, të fillojnë të ikin anash, është e sigurt se të gjithë do të ikin nga lufta. Po sa ta kthejnë shpinën pabesimtarët, ushtarët tonë le t'i ndjekin dhe të kryejnë atë që është detyrë e trimit. Pasi pabesimtarët nga koka deri në thembër janë të veshur me tesha të hekurta, të gjithë do të vdesin në qoftë se i rrahim me shkopinj shpinës.

Sulltani iu drejtua Bajazitit: "Çka mendon ti, si do ta hapte këtë rezë të mbyllur mençuria jote?" Princi (Bajaziti) babës së vetë iu përgjigj: "Falenderoj Zotin, që në rrugën e fesë, që moti (nga babai te i biri) kemi luftuar dhe gjithmonë me ndihmën e Zotit kemi fituar ndaj armiqëve të fesë dhe të shtetit. Asnjëherë në sheshin e luftës nuk jemi shërbyer me kësi mashtrimesh, por kemi qenë nën mbrojtjen e Zotit dhe nën ndihmën e Fisnikut, i Cili gjithmonë ndihmoi të mundet armiku. Edhe tani mund të shpresojmë se sekreti i Zotit do ta ruaj ushtrinë muslimane nga të këqiat e armikut dhe se me bekimin e Muhammedit e me dorën e trimave të padukshëm (merdani gajb) të hapen dyert e fitorës.

Kjo deklarat trimëruese e princë Bajazitit ishte përkrahje dhe ndihmë e madhe sulltanit, dhe ky e uroi duke i dëshiruar jetë të gjatë dhe lumturi. Atëherë me të njëjtën pyetje i drejtohet vezirit - Ali pasha. Pas Ali pashës, sulltani kërkoi këshilla nga Timurtash Beu. Pasi ai e njihte mirë komandimin me ushtri, në këtë u përgjigj: "Edhe pse duket me vend plani që devetë të rradhiten para ushtrisë së tyre dhe kuajve për t'i friksuar, megjithatë, sa do që të pritet se kuajt e tyre do të frikësohen dhe do të ikin anash, një është e sigurt se edhe devetë do të frikësohen dhe do të ikin të trembura nga ushtarët

e veshur me rroba hekuri dhe nga krisamt e mëdha të pushkëve dhe të topave të tyre. Në qoftëse, ruana Zot, fillojnë devetë të ikën, me siguri ato do të kthehen prapa dhe në këtë mënyrë do t'i shpartallojnë rradhet e ushtrisë muslimane. Nëqoftë se në ndërkohë, papritmas, i drejtohen arenës dhe radheve ushtrake armike, gjithsesi do të pendohemi për shkak të rradhitjes së tillë strategjike dhe nuk do të kishim gatishmëri luftarake. Në atë luftë do të na dilte nga dora kontrolla"

Shkurt, të gjithë anëtarët e Këshillit perandorak vendosen të niseshin në luftë gjoks për gjoksi dhe në ditën e dytë, sipas traditës, u nisën në luftë. Atë natë, në prag të agimit, kur u vendos për fillimin e luftës dhe kur flamujt e ndritshëm musliman, u ngritën dhe shkëlqyen para ushtrisë pabesimtare, sulltani u thellua në mendime se si ta largojë dhe ta shkatërroj këtë kryengritje të madhe kundër pushtetit dhe fesë dhe të përgatit mbrojtjen nga sulmet e pabesimtarëve. Në terrin e natës sulltani i ndritur kërkoi shpëtim nga terri i mërziisë. Nga ajo valë e cila u ngritë nga thellimi në mendime, vetëdija e tij gjeti shpëtim në anijën e lutjeve drejtuar Zotit xh. sh. Mirëpo, një natë nga erërat e ftohta të ngatërsesë dhe pluhurit të madh të hapësirës së kohës u paraqitën gjurmat e territ të dëshprimit. Mërzia, për shkak të numrit të madh të ushtrisë armike ndikoi që në zemrën e sulltanit të bie pluhur. Dyert e bisedimeve u mbyllën me dryrin e heshtjes në vetmi. Për këtë ishte shumë i hutuar. Sepse dita e nesërme e betejës do të kërkojë që nga shtrëngata, e cila atë natë kishte filluar të fryjë dhe nga terri i vranësirave që ishin shtrirë në fushën e urrejtjes dhe hakmarrjes, të valojë flamuri i fitorës dhe lumturisë së muxhahidëve dhe do të jetë shkaktare që të valojë flamuri i Fesë Islame para syve të miqve. Me këtë brengë sulltani u drejtua kah xhamia nën mbrojtjen hyjnore dhe me fytyrë të përvuajtur në sezhde, duke u lutur singërisht për shpëtim nga humbja dhe shkatërrimi dhe për udhëzim se si të arrihet qëllimi përfundimtar dhe dëshira, fitorja e trimave për fe, dhe pabesimtarët të mbesin duarthatë dhe të nënçmuar në armiqësinë dhe në hakmarrjen e tyre. Atë natë të errët ai u vetmua në tendën e vetë, me dorë të vetë mbylli derën e mvarshmërisë trupore dhe luksit perandorak. Pjesët e jashtme të trupit i zbukuroi me pastërti sikur që është pastërtia e zemrës së ndritur e besimit të tij.

Pas faljes së namazeve të parapara dhe atyre vullnetare i shtrini dhe i zgjati duart, duke iu drejtuar me lutje mëshirës së Zotit me fjalët: "O Zot, Ti je sundues, në të cilin mbështeten të gjithë robërit, pabesimtarët dhe muslimanët, Ti je strehim i njerëzve në gëzim e hidhërim, në mjerim dhe në lumturi. Miqve mos ua shkuro mëshirën Tënde, dhe sikur që gjithmonë ke ofruar, tregoje mëshirën Tënde ndaj këtyre besimtarëve të shqetësuar. Mundëso që të ngriten flamujt e të vërtetës islame në hapësirën e fitorës, merre nën mbrojtjen Tënde ushtrinë shpirtërisht të rraskapitur dhe të paafte dhe mbroje atë nga e keqja e armiqve të vrazhdë. Gjithë dituria Jote përfshinë edhe shërbëtorin e mjerë, të cilit ia ke caktuar për detyrë që t'i shërbejë fesë dhe të cilin e ke bërë komandant të kalorësisë muslimane që çdokund dhe

gjithmonë të kryej obligimin luftarak dhe që në secilën ekspeditë t'i zgjeroj vendet, ndërsa pabesimtarët dhe mendjemëdhenjtë përuili. Si qëllim përfundimtar dhe dëshirë kam pasur arritjen e kënaqësisë Tënde dhe nga ky fron perandorak kam menduar në plotësimin dhe ndjekjen e mësimëve të Muhammedit a.s. I vetmi qëllim në këtë ndërmarrje është që të ngritim autoritetin e fesë islame dhe se për të mirën dhe interesin e përgjithshëm t'i kundërvehemi këtyre idhujtarëve. Ka kaluar kohë e gjatë nga shekujt e kaluar në periudhën e mbretërisë muslimane se në asnjë betejë nuk ka marrë pjesë grup kaq i madh i armiqve të fesë dhe kurrë e askund sytë e ndritur të qiellit të lashtë nuk kanë parë konflikt të tillë në mes të vërtetës dhe të pavërtetës".

Për kundër faktit se numri i ushtrisë së armiqve të fesë ishte shumë më i madh nga numri i luftëtarëve musliman, mbase dallim më i madh se në mes mijëshit dhe qindëshit, hapësria e vendosjes së ushtrisë dhe e sheshit të luftës në mes të dy ushtrive në konflikt ka qenë hapësirë me terren të butë dhe me pluhur. Për shkak të pluhurit të madh nuk mund të dallohej ushtari pabesimtar nga ai musliman. Për këtë sulltanin e përfshiu pluhuri i këtij shqetësimi dhe u friksua mjaft; sepse lufta është e lehtë në një ditë të tillë me pluhur, kur erërat fryjnë nga ana e kundërt dhe janë të pafavorshme, pranë ushtrisë më të fortë; dhe sipas përvojës të ushtarëve me përvojë, përparësia dhe fitorja e ushtrisë varet edhe nga era e favorshme. Ushtrisë së krishtere, erërat e favorshme i ofronin forcë dhe siguri. Për shkak të kësaj situatë të disfavorshme sulltani zgjati duart dhe i bënte lutje Zotit, me përlujtje dhe me lot në sy e lulte Atë t'i largojë këto të padëshiruara dhe t'ia plotësoj dëshirat dhe nevojat: "O Zot, në emër të respektit të krijesës tënde fisnike dhe në emër të bekimit të Sheriatit dhe të atij të dashurit dhe të mikut Tënd, në sheshe të luftës mos i bërë fytyrat e këtyre luftëtarëve në rrugë të Zotit të shqetsuara dhe as mos i pikëllo fytyrat e ndritura të këtyre luftëtarëve të armatosur të së vërtetës dhe të besimit të fortë, as ballin e ndritur në këtë arenë lufte. Në qoftë se i vëzhgojnë me respekt e kujdes e lartësoj me fitore! Edhe pse pavarësia e Zotit xh.sh. është më e madhe se forca e pabesimtarëve mbi atë të besimtarëve, atje ku është pavarësia dhe madhështia, vallë a mund të pritët vështrimi dhe respekti Juaj ndaj besimtarëve? Këtë robë të paafte dhe të mjerë të Zotit, i cili konsiderohet se sundon mbi shumë njerëz, i cili gjithmonë është i brenjosur dhe zemërthyer, kur i ke caktuar për detyrë komandimin ndaj kaq ushtrive luftarake, këtë të edukuar nga mëshira e Jote në mesin e njerëzve, i cili me vite bartë titullin e lartë 'gazi' (heroj) dhe luftetarë kundër pabesimtarëve në mesin e muslimanëve, tani në këtë kohë vendimtare sakrifikoje për kompenzimin e muslimanëve (fidayi muslimin). Sipas rregullit dhe ligjit mos e ç'vesh nga mëshira e kahmotshme e Juaj, jepi rastin të flijohet. Mos e hudh flamurin musliman kësaj radhe me përbuzje në tokë".

Deri sa sulltani në atë natë të errët me lutje i drejtohej Krijuesit, papritmas, e mori në një çast gjumi dhe shpejt e lëshoi kokën në gjunjë dhe flejti. Për shkak të zemrës së pastër dhe bindjes së sinqertë iu hapen dyert e

fshehtësive; për shkak të sinqeritetit, karakterit gazmor dhe dashurisë së pastër shpirtërore, në një moment shikimi i tij u drejtua në botën shpirtërore dhe pa se si një engjëll zbriti nga qiejt, me siguri ai ka qenë engjëlli që i janë besuar të reshurat ose engjëlli është caktuar për punë të tjera të rëndësishme dhe i tha sulltanit: "Lutjet tua të janë pranuar te i Lrtmadhërishti; kërkesat tua në të gjitha nivelet tërësisht janë miratuar". Sulltani në këtë ëndërr (me këtë përmbajtje shpirtërore) nga madhështia e Zotit dhe gëzimi që kishte arritur atë që kishte dëshiruar, u zgjua nga gjumi dhe pastaj tërësisht iu dorëzua Zotit. Kur u zgjua dhe i hapi sytë e pa se pjesërisht dëshirat e tij që i kishte drejtuar me lutje tani ishin realizuar. Qielli nga dhëntia e Zotit filloi të sjell shi, i cili tërësisht e largoi pluhurin e brengave të frikës që kishin përfshirë zemrat dhe shpirtërat. Sulltani u bind se lutja e tij që ishte pranuar në atë që kishte kërkuar është shenjë e lumturisë dhe pjesë e asaj ëndrre të këndëshme, dhe se kto janë hapat e parë të fitores, është argument i realizimeve dhe të arriturve të qëllimit përfundimtar të të gjithëve (besimtarëve).

Në mëngjes sulltani doli nga tenda dhe ngrii flamurin e shkëlqyeshëm luftarak. Fusha e betejës ndriqohej nga vizllima e shigjetave dhe shpatave të të dy palëve ndërluftuese, ushtritë e të cilave ishin radhitur në radhë lufte, të vendosura t'i provojnë forcat në luftë dhe njëra tjetrën ta asgjësojnë. Në mbrëmje, në prag të fillimit të betejës, sunduesit e armiqve, në mesin e të cilëve gjendeshin shtatë sundues me autoritet, u takuan në mbledhje dhe e analizuan gjërësisht mënyrën e udhëheqjes kundër ushtrisë muslimane. Ata, sipas traditës së vjetër të pabesimtarëve, përgatitëten solemnitete me alkool dhe në mungesë të plotë, a të pjesërishtme të vetëdijës, bsideuan njëri me tjetrin dhe u konsultuan për luftë. Llazoviqi (Lasoglu)¹⁰, i cili u dallua në mesin e tyre me seriozitetin e të rezonuarit dhe të planifikimit, dhe i cili sipas rangut ishte më autoritativ dhe më i rëndësishmi, në të njëjtën natë, kur gazi sulltani në vetmi ishte drejtuar me lutje Zotit, ai u këshillua me udhëheqësit e mashtruar tjerë të pabesimtarëve kështu: "Propozoj që sonte ta sulmojmë ushtrinë muslimane. Ushtria e tyre në krahasim me tonën, është më e vogël, natën duhet t'i hutojmë dhe t'i shpërndajmë". Shumica e sunduesve pabesimtarë e konsideruan të drejtë këtë rezonim të gabuar të tij dhe të gjithë u pajtuan me këtë. Vetëm njëri nga ata shtatë shtetarët pabesimtarë me emrin Jorgi يورگی¹¹, i cili komandonte ushtrinë me 50.000 ushtarë, duke u

¹⁰ Bitlisi, sikur edhe paraardhësit e tij Uruxh b. Adil dhe dervishi anonim i Edrenes, Lazarin më së shpeshti e quan gabimisht Lazoglu (d.m.th. Lazoviq), e në disa vende e shenon korrekt Las. Ashtu vepron edhe Saduddini, icili Bitlisin e ka pasë shembull-model.

¹¹ Tash për tash nuk dihet se kush do të ketë qenë Jorgi, i cili sipas Bitlisit ka komanduar një ushtri prej 50.000 vetash. Shihet, pra, vetëm ajo se ai ka qenë personalit i fuqishëm. Këtë e përmendin me të njëjtën formë edhe Saduddini dhe Koxha Husejni. A Olesnicki, i cili në studimin e përmendur, shih fusnotën nr.1. ka shfrytëzuar

168 *Studime orientale* 2/02

mbështetur në nurmin e suitës dhe shërbyesve, në atë këshillim tha: "Sikur të sulmonim natën nën mbrojtjen e territ të natës, shumica e muslimanëve do të shpëtonin nga asgjësimi, robërimi dhe nga shpata hakmarrëse, duke ikur në bjeshkë dhe djerrina. Kjo ushtri e mjerë e muslimanëve është vetëm një shujt dreke për këta peshkqej të Detit të Zi. Përse me duart tona të lëshojmë egërsirën nga kurthi të kërcëj dhe të shpëtoj!?"

Për shkak të vetëbesimit të madhe mashtrues në numrin e ushtrisë dhe të pakujdesisë së madhe, paditurisë dhe mos nënshtrimit caktimit të Zotit, e shtynë fillimin e betejës deri në mëngjesin e ditës së ardhshme, e për komandant të ushtrive në të gjitha pozitat caktuan nga një sundimtarë të tyre. Llazoviqin të egërsuar (لاس اوغلي), i cili ishte sundimtari më autoritativ i asaj shoqërie të mallkuarish dhe të mashtruarish, unanimisht e caktuan në ushtrinë qendrore.¹² Vukoviçin, i cili ishte djali i Llazarit (!) dhe i cili më së shumti lavdërohej për trimëri, e caktuan në krahun e djathtë të ushtrisë së pabesimtarëve.¹³ Mbretin e Bosnjës Levent Ogllin e caktuan në krahun e majtë të ushtrisë së atyre vendeve.¹⁴ Udhëheqësit hungarezë, vllahë, bullgarë, shqiptarë dhe çek, në të dy anët fatzeza. Të gjithë ziliqarët dhe hakmarrësit e mallkuar i pinë gotat e verës me dëshirë dhe të etur për gjakun muslimanë. Trimërinë e rrejshme dhe krenarinë, e cila rrotullohej në kokë përshkak të të dehurit, pozitës dhe pushtetit, e të cilën e shprehnin duke i cakërruar gotat e verës, konsideronin se është aftësi e vërtetë dhe trimëri. Të gjithë udhëheqësit pabesimtarë a prematuan me kryelartësi shërbëtorëve, ushtarëve të vetë, të paafteve dhe fëmijëve robërit dhe plaçkat muslimane. Shkuan aq largë sa që vendosën që secili kalorës të përgatit litarin e fortë për lidhjen

veprën e Neshriut, ekzemplarët e Vienës dhe të Parizit, ku thotë se Juga ka qenë komandant i 9000 ushtarëve, me çka përmirson gabimin e Behrnauerit dhe të Brliqit, të cilët e lëxonin këtë numër 900.000. Shih: Neshri, Kitab-i xhihan numa, I, Ankara, 1949.

¹² Në ekzemplarin e dorëshkrimit që kemi në të Hesht behesht, fjala "argun" vjen si atribut për emrin e Lazarit, kurse Saduddini për të cilin kemi thënë se gjatë përshkrimit të kësaj ngjarje është mbështet te Bitlisi, këtu përmend Argunin si një person të veçant, për të cilin thotë se ka qëndruar përkrah Lazarit, në qendër të ushtrisë krishtere. Shih: Neshri, Kitab-i xhihan numa, I, Ankara, 1949; Saduddin, Taxhu-t-tevarih, xhild-i evvel, Istanbul, 1862-3, s.120; Husejn, Badayi' u-l-vakayi', I, Moskva, 1961, list 84a.

¹³ Bitlisi, e sipas tij edhe Saduddini, si edhe Koxha Husejni Vuk Brankoviqin, gabimisht, e quajn Kikoglu (Vukoviq) dhe thonë se është nip i Lazarit, nga motra. Ndërkaq, Neshri, Vuk Brankoviqin me të drejtë e konsideron dhëndër të Lazarit, por krahas kësaj përmend edhe personalitet (emrin e tij nuk e përmend) si nip të Lazarit nga vëllau apo motra (yegen).

¹⁴ Këtu del në pah dallimi ndërmjet rrëfimit të Bitlisit dhe të Koxha Husejnit, në njërën anë, dhe të Neshriut dhe Saduddinit në anën tjetër.

e robit, pasi t'i kapin luftëtarët musliman t'ua shesin me çmim të lartë evropianëve (mardumi farangistan) dhe që me ato para të blejnë gota dhe në kokteje nga ato të pijnë.

Njëri nga ushtarët e tyre që ishte i njohur si shakaxhi, me shakat e zgjedhura në shoqërinë e sundimtarëve të popullit të vetë, tregonte shaka dhe mprapshti të ndryshme. Në lidhje me përgatitjen e madhe të litarëve dhe mjeteve të tjera për kapjen e muslimanëve, ai në tubim thoshte: "Në bazë të asaj që shumëherë kemi parë dhe që jemi bindur, si dhe në bazë të asaj që sa herë e kemi dëgjuar nga njerëzit që i transmetojnë dhe i komentojnë ngjarjet e mëhershme, e dijmë se ushtria osmane për shkak të guximit dhe të trimërisë përherë i ka lidhur me zingjir dhe litar njsitë e robëruara të pabesimtarëve (tavaifi kuffar). Njerëzit kurrë nuk i kanë parë luftëtarët osmanë në prangat e pabesimtarëve. Për këtë nuk është çudi që vetë po i thurni litarët për shkatërrimin e juaj".

Ushtria e sulltanit, sipas radhitjes tradicionale nga lufrat e tjera, përcaktoi radhitjen në batalione. Të dy bijtë e sulltanit, emirët dhe komandantët e tjerë (erkanë) u radhitën në secilën çetë luftarake që t'ia hapin derën fitorës. Çaushët qëndruan në anën e majtë dhe të djathtë të radhëve, ndërsa komandantët shpalosen flamujt me ngjyra. Sulltani në qendër të ushtrisë ngriti flamurin e luftës. Anën e djathtë e zbukuroi me yllin fatlum dhe flamurin e perandorisë, me pasardhësin e vetë fisnik Jëlldërim Bajazidin, si dhe me disa emirë siç ishte Saruxha pasha e të tjerë. Në anën e majtë e vendosi djalin tjetër Jakub Çelebiun me disa emirë të tjerë, sikur që ishte Inxhexhik Ballabani dhe Tivuxh Ballabani. Gazi Evrenos Begun e vendosi në krahun e djathtë para atyre muxhahidëve besnikë. Ejne beg Subashin, i cili ishte njëri nga emirët e mëdhenjë e caktoi në krahun e majtë që u ngriste moralin ushtrisë.

Të gjithë i mori në fushëbetejë. Pushtetarët muslimanë (hukkami islam) ishin krenar që si përcjellje të sulltanit u grumbulluan rreth qendrës së ushtrisë në afërsi të sulltanit, sikur yjet e radhitur shkëlqyeshëm në Zodiak. Në anën e djathtë të sulltanit si këshilltar (naibi sahib-i-ra'y) dhe dora e tij e djathtë i qendronte në ndihmë veziri Ali pasha, ndërsa në anën e majtë ndihmës e kishte Timurtash begun, emir i rangut të lartë (emir-i ali mikdar). Ushtria jeniqere e armatosur me topa, me pushkë dhe me topa të mëdhenjë (kazganhaj-i ra'ada) e stabilizuar qendronte para kalit të sulltanit sikur rreshti i pionëve, të cilët qëndrojnë si mburoj heroike e mbretëreshës dhe oficerëve (në tablen e shahut), dhe kështu në pararojën ushtarake kishin formësuar murin mbrojtës, të cilin as elefanti mamut nuk do të ishte në gjendje të kaloj nëpër atë rend të ushtrisë së blinduar.¹⁵ Sulltani i luftëtarëve muslimanë e

¹⁵ Këtu autori aludon në sulltanin gaznevij Mahmud Gaznevi (sundoi 999-130) themeluesin e shtetit gaznevit, i cili në shumë beteja ushtarake në Indi, sipas legjendës, në ushtrinë e tij kishte në disponim edhe elefantë. Shih më gjërësisht Sh.Sami Frasheri, *Kamusu-l-a'lam*, VI, s.4228; *Enziklopaedie des Islam*, III, p.143.

përforcoi flamurin e lumturisë pranë tendës sulltanore. Kuajt, përcjelljen, orditë dhe materialin tjetër luftarak (muta'a l-lakat) të ushtrisë luftëtare, i vendosen në vend të sigurt prapa ushtrisë. Dymijë të rinjë shigjetarë, të cilët ishin dalluar dhe dekoruar në sheshin e trimave, u caktuan në pararojë e ushtrisë dhe këtë njëmijë në krahun e djathtë, dhe njëmijë në të majtën. Kështu konsideronin se është e përshtatshme dhe e *dobishme*, sepse luftëtarët me përvojë konsideronin se ushtria armike nuk ka sukses, as aftësi në shkathtësinë e manovrimit me shigjetë. Përkundrazi ata janë të veshur me rroba hekuri pa mundësi të madhe manovrimi dhe nuk kanë mundësi që me shtizë apo shpatë, përveq lëvizjes përpara, të bëjnë lëvizje djathtaas apo majtas. Ata ashtu ishin të shtrënguar në prangat e veshjeve prej hekuri, andaj trupat e tyre ishte e pamundur të rrezoheshin nga kali pa përdorimin e shpatës ose sopatës së vogël. Mund të përfundohet se për muslimanët është e *dobishme* që armiqët nga të gjitha anët të sulmohen me shigjeta përbiruese, t'i plagosin me shigjeta të mprehta dhe vdekjeprurëse (بمرغ) dhe kështu t'i shkatërrojnë. Kur shigjetat përbiruese t'i çrregullojnë radhet e forta të armiqve dhe t'i shpërndajnë, ndërsa ushtarët e veshur me rroba hekuri t'u vijnë në ndihmë, shigjetarët do të sulen nga të gjitha anët e çetave dhe radhëve të luftës, sikur shigjeta nga harku dhe të kryejnë hakmarrjen heroike në shesh. Në fillim të luftës me leje të sulltanit i pari në luftë doli Haxhi Evrenosi dhe duke i thirrur muxhahidët, i u mundësoi shigjetarëve që me shigjeta përbiruese t'i sulmojnë armiqët. Në këtë mënyrë pararojë e armikut me shigjeta përbiruese e rrëzuan për tokë, ndërsa kuajt dhe kalorësit i vranë me heshta, sikur të kishin vendosur parayamore (jeleka hekuri) në trupin e secilit luftëtarë. Në atë çrregullim, ushtria armike e veshur me rroba hekuri u përzie dhe u turbullue sikur çarja e Detit të Kuq. Armiqët të sulmuar me shigjeta menjëherë i sulmuan shigjetarët në krahun e majtë dhe duke i përqëndruar heshtat e veta i shtrënguan fortë radhet e anës së majtë të ushtrisë muslimane. Rresht për rresht ushtritë muslimane i menjanuan para veti sikur vërshimi i ujit që bartë llomin dhe kështu e shkatërruan. Kalorësia dhe këmbësoria muslimane grupe-grupe u tërhoqën dhe u vendosen në prapavijë të kaloërësve. Pasi ushtria muslimane i kishte lidhur devetë dhe mushkat njërën për tjetrën edhe barrët i kishte ngjitur njërëpërtjetrën, kalimi nëpër atë grumbull ishte shumë i vështirë.

Po ashtu, prapa ushtrisë muslimane, kuajve dhe zinxhirëve, gjendej pylli i dendur, ndërsa kalimi nëpër mal ishte gjithashtu i pamundshëm. Shumë ushtarë pabesimtarë dhe musliman u vranë në atë konflikt. Një aradhe e madhe e gazive arriti shkallën e sakrifikimit (shehidllukut), kurse shumë komandant të tyre u tërhoqën të përgjakur. Kur princi energjik Jëlldërëm Bajazid me sy të vetë e pa humbjen në këtë krah të ushtrisë muslimane, nën presionin e forcës së vet dhe krenarisë islame, nuk mundi të frenoj në sheshin e luftës kalin e shpejt dhe arriti në mesin e luftëtarëve të pafat. Kur flakërimi i shpatës jemenase të Jëlldërëmit verbëroi pamjen e besimtarëve, sikur ndriçimi i meteorit në errësinë e pluhurit të betejës, u shkaktua rrëmujë

në mesin e armiqve. Flaka e zjarrit mga xixat e patkonjve të kuajve të shpejtë dhe nga vizëllimi i shpatave të trimave të ushtrisë së Jëlldërëm hanit kaploi shpirtin e pabesimtarëve. Flaka e pshtjellimit dhe e ngatërrimit, që u dhezë nga shpatat dhe heshtat e atyre pabesimtarëve (bulehebani zaman) u shuajt me ujën e shpatës së princit ngadhnjimar, madje u shua tërësisht.

Kur emirët tjerë dhe sipashallarët (komandantët dhe oficerët) panë këtë akt të guximshëm të princit, të gjithë i liruuan frenjtë e kuajve dhe u sulën në rradhën luftarake të armikut, duke i ardhur në ndihmë Jëlldërëm hanit. Evrenoz Beu, Jahshi Beu, biri i Timurtashit, Lala Shahini, Isa Beu, Saruxh pasha, Ejne Beu, Subashi Karamuk bili, Inxhixhik Ballabani, Tibuxha Ballabani, Jahja Shirmerdi, Mustexhabi- subasha dhe komandues të tjerë të reparteve ushtrake u sulën në atë situatë në armikun nga të gjitha anët. Nga ajo masë e madhe e ushtrisë së armike me të sjellur të shpatës së zjarrtë ngritën pluhurin e shkatërrimit në zemrat e pabesimtarëve të nënçmuar dhe të hutuar. Për një çast u ngirtën në maje të heshtave kokat e përgjakura të armiqve, të cilat dukeshin si majet e sukuqura në kuroren e tulipanëve të Rumelisë. Në një sulm të furishëm të trimave i rrëzuan dhe i picingulën flamujtë e armiqëve, të cilët morën pamjet e hijeve të drunjve që vërehen në ujë. I mundën të gjithë sundimtarët shpirtkëqinjë pabesimtarë; për një afatë të shkurtër shkapërderdhën këtë masë të madhe ushtarake, i lidhën në pranga robërit dhe sërish i grumbulluan. Në gjerësinë e asaj fushe, nën qiellin e kaltër ngritën shumë kodrina nga trupat e komandantëve të vrarë të armiqëve. Shumë pabesimtarë fatkëqinjë, të cilët u mbështetën në forcën dhe qëndrueshmërinë e kuajve të tyre, ikën nga beteja pa gjurmë. Ata, kalorësia muslimane me përvojë, me kuaj të shpejtë i arritën dhe një nga një, apo grupe grupe i therën me shpata. Cilin e konsideronin të përshtatshëm e vendosnin nën prangat e robërisë. Sundimtarët e armiqve i sollën para sulltanit. Me të njëjtët litarë që pabesimtarët i kishin përgatitur për t'i lidhur luftëtarët muslimanë ua lidhën të gjithëve duart dhe qafat. Ata dukeshin të frikësuar, sikur egërsirat që kanë rënë në kurth. Nga secila anë dëgjohej ky zë: "Rreth secilës këmbë mbështillet vepra e tij". Kështu kaloi koha nga ikindia deri afër akshamit. Kjo fitore e madhe e muslimanëve e gëzoi shumë gazi sulltan Muratin. U plotësuan premtimet dhe u realizuan dëshirat për të cilat i qe lutur Zotit xh.sh. Ai vetë ishte zhytur në mendim të thellë, për atë se si u plotësuan shumë lutje dhe dëshira, të cilat atë natë në vetmi ia kishte kërkuar me lutje të dëvotshme Zotit xh.sh. Mirëpo, askund nuk e kishte parë asnjë shenjë të qartë që do të tregonte për dëshirën e tij, që të arrij fatin dhe nderin e shehidit. Përkundrazi, gjërat e rëndomta, d.m.th. fitorja mbi ushtrinë e pabesimtarëve, e edhe rrjedha, kohë zgjatja e betejës shpejtë iu afruan fundit dhe u kryenë. Në ato shqetësime dhe mendime të ndryshme ze, mra e tij asesi nuk mund të qetësohej, derisa nga bota e fshehtësisë nuk i tregohej dukuria e parëndomtë - Zoti i Madhëruar, sipas përcaktimit të vetë kishte paraparë të ndodhte ngjarja e parëndomtë:

Poezia:

Kur të vie koha që momenti i vdekjes të afrohet, në kujtesë

Lajmërohen gjërat e fshehura prapa perdeve.

Nisu, se kur nisesh, me siguri arrinë!

Imagino, sikur kurrë nuk e ke parë këtë botë.

Përse je ngujuar në këtë tendë!?

Liroje qafën nga litari i yt i fortë

Nga vuajtjet shpëton çdo kush që i mbyll sytë,

Në këtë mënyrë edhe papagalli ka shpëtuar nga kafazi.

Tregimi për përfundimin dhe përfundimi i tregimit për sulltan Murat Hanin se si e ka arritur lumturinë dhe bekimin e të flijuarit (shehidit) me kalimin e vetë në botën e vërtetë të xhennetit, me largimin nga oborri perandorak i kësaj bote në afërsi të mëshirës së Zotit.

Në fate të çuditshme dhe në ngjarje të rralla, të cilat u ndodhin sulltanëve në fushën e betejës, derisa zhvillohet beteja bënë pjesë edhe ky:

Në ditën e fitorës, pas humbjes a rënies në robëri të atyre sundimtarëve pabesimtarë, sulltan Gaziu akoma qendronte i qetë dhe me urtësi në krye të ushtrisë muslimane dhe si fitimtarë ndaj armiqëve dhe kundërshtarëve të fesë dhe të shtetit. Vështronte grumbujt e të vrarëve dhe të robëruarve. Princat dhe shumica e emirëve edhe ushtria, pasi kishin filluar ndjekjen e armiqëve që inknin, e kokat e udhëheqëve pabesimtarë i kishin ngritur në maje të heshtave që të tregonin forcën në këtë botë, i kapën dhe i robëruan grup pas grupi armiq të e fesë. Një pabesimtarë nga udhëheqësit më të mëdhenjë pabesimtarë, njëri nga ata të shtatë luanët e mëdhenj, njëri nga sunduesit e atij populli shpirtkeqë, njëri nga ata që në luftë kishte qenë komandant i ushtrisë së të mashtruarve, ose siç i quajnë pabesimtarët, njëri nga velmozhët (bajan) dhe mbretërit pabesimtarë në atë kohë ishte i njohur me emrin Millosh Nikolla.

Atë, trimat muslimanë, gjatë betejës e kshin rrëzuar nga kali dhe ngrehur rrëshqanë nëpër pluhur dhe të përgjakur e kishin lënë gati të vdekur. Askush nga muslimanët nuk e ka njohur. Pasi në atë situatë flamuri fitues i sulltanit gjendej afër Milloshit të mallkuar, ndërsa ai vetëvetën e kishte flijuar dhe gjykuar me vdekje. Vendosi që të arrijë famë të përfaqësuesit e dreqit, dhe në mesin e luftëtarëve dhe trimave të betejës të sigurojë autoritet të madh.

Kokën dhe fytyrën e fërkonte me dhe, dhe gjak, dhe duke u dridhur në agoni, sikur zogu i patherur, u nis te flamuri i sulltanit, qajti dhe duke u lutur tha: "Unë jam bërë musliman, kam për t'ia thënë një të fshehtë sulltanit dhe që ta lëshoj fytyrën time të zverdhur para fytyrës ndriçuese të sulltanit".

Sa do që çaušet u përpoqën ta ndalin dhe ta kthejnë, as me të rënat e kamxhikut, as me mundimet, e as me nënqimim nuk mundën ta kthejnë nga ajo rrugë. Meqenëse sulltani ishte i njohur në masat popullore me tiparët e

veta dhe mirëpritjen, kjo d.m.th. mëshira ka qenë e domosdoshme dhe veti e natyrshme e sulltanit, në harmoni me mëshirën e tij të përgjithshme, e cila nën hijen e mëshirës së Zotit xh.sh. është shprehur njëlloj edhe ndaj pabesimtarëve sikur edhe ndaj muslimanëve. Ai (sulltani) i pengoi çaušet dhe ata që e mbanin pabesimtarin e mallkuar, dhe e lejoi që ai t'ia puth dorën dhe ta shpreh dëshirën e vetë. Ai hipoktii i vjetër, pamja e dreqit të mallkuar, e kishte me veti të fshehur nën mangë thikën e helmuar, dhe kur u afrua që ta puthë këmbën e sulltanit me një të rënë të fortë ia nguli në barkë thikën sulltanit. Edhe pse ai pabesimtarë kokëfortë, sipas bindjes së tij të gabuar me këtë vepër i bëri nam vetit dhe u bë i njohur në mesin e pabesimtarëve, ai në atë edhe sulltanin e luftetarëve musliman e ngriti në shkallën heroike (shehid) në mesi i sunduesve të botës. Sulltani fatlum - hero, në çastet e kalimit në jetën e amshueshme ishte shumë i kthjelltë, i gëzueshëm dhe i pabringa përkundër lëndimeve të rënda vdekjeprurëse. Nuk i ndiente dhimbjet e ndarjes së përhershme nga fëmijët, shtetit dhe të mirat materiale, por me gjuhë e lutëte Zotin për mëshirë, sepse në atë natë të madhrueshme kur i qe drejtuar Zotit, në natën e plotësimit të shumë dëshirave dhe të lutjeve, në dëgjim të zemrës, arriti lajmi nga "Sulltani" dhe "Padishahu", i cili është pakurrfarë kërkesash dhe ndihmëtar, dhe ajo zemër që pranoi lajmin e gëzueshëm, e frymëzuar nga kjo botë, kshihte dëgjuar për dy ngajrje të fshehta, që i kishte dëshiruar dhe i kishte kërkuar: marrë tërësisht premtimi dhe lajmi i gëzueshëm u plotësua përgjithësisht. Sa do që dëshira ka qenë përcaktuar (që të plotësohet) me ndihmën e Zotit me të njëjtin rend siç ishte lutur në lutjet e mëhershme, u plotësua në mënyrën më të mirë.

Fundi i shkakut dhe pasojat e kësaj përpjekje dhe mundi janë këto fjalë të sulltanit: "Zoti i Gjithmëshirshëm edhe këtë rob të paafte e bëre krenar dhe të famshëm në tërë popullin, veçanërisht në mesin e sulltanëve të mëdhenj të botës me atë që i dha nder dhe forcë që të luftojë me kundërshtarët kokëfortë. Ai (Zoti) e shpuri deri te dëshirat e fundit dhe qëllimet, d.m.th. deri tek fitorja mbi sundimtarët pabesimtarë dhe vënia nën sundim i tokave e qyteteve të reja. Zoti xh.sh. e shpërbleu dhe bëri që në vitet e fundit të jetës së vetë ta ndihmojë ushtrinë muslimane dhe t'i mbrojë muslimanët. Mirëpo, Zoti xh.sh. i dha në pjesën e parë të jetës, d.m.th. të jetës së kalurshme të kësaj bote të arrijë fatin e shehidit, e radhiti në radhën e besimtarëve të vërtetë, në shoqërinë e atyre që, me siguri do të jenë afër pejgamberëve, besimtarëve të singertë, shehidëve dhe njerëzve të ndershëm mbi të cilët Zoti xh.sh. ka shtrirë mëshirën dhe mirësinë e vetë; kjo do me thënë nder dhe krenari në të dy botërat. Këtë shërbetor të thjeshtë e bëri të tillë që të popullarizohet me shërbime të vlefshme për fenë islame, ndërsa në pjesën tjetër të jetës (në ahiret) ta radhisë në radhën e shehidëve fatlum në jetën e amshueshme dhe t'u bashkëngjijtë halifëve dhe udhëheqësve në rrugën e drejtë të Muhammedit a.s. O Zot! fshehurazi kam menduar dhe jam brengosur se çfarë do të dëgjoj nga engjëlli, që sjell lajme të gëzueshme për mëshirën e Zotit xh.sh.

dhe si do të ndodh gjith kjo. Tash falenderoj Zotin e madhëruar që këtë frymëzim, të cilin ma kishte dhënë para kësaj ngjarje dhe për atë që në shpirt e kam ndier u realizua sipas dëshirës së Zotit të gjith madhrishëm. Më në fund, me mirësinë dhe mëshirën e madhe të Zotit xh.sh. ajo që kemi pasur si qëllim përfundimtar, Zoti xh.sh. na lëshoi në duar të zgajtura gjatë lutjeve. "Zoti vërtetë nuk i ndryshon premtimet e veta".

Strofa:

*Secili trim, që në momentin e dhënë flijohet për dashuri,
Sipas fesë të të dashurëve bëhet "shehid" dhe "gazi".*

Pasi sulltan Bajazid Jallëdërëmi, trashëgimtar i fronit të sulltanit fatlum, gjatë gjithë kohës së asaj ngjarje qëndroi afër flamurit të sulltanit dhe në bazë të urdhërit të sulltanit e sipas aftësive dhe meritave që të vij në fronin sulltanor, të cilat i shprehi si komandant i luftetarëve muslimanë, anëtarët e këshillit sulltanor e sollën Jëlldërëmin para të atit, i cili ishte paravdekjes, andaj ai në takimin dhe në bisedën e drejpërdrejtë i dorëzoi trashëgimin e frontit. Dorëzimin e pushtetit e bëri sipas rendit dhe traditës të katër halifëve të parë dhe sulltanëve të mëparshëm. Pastaj në thirrjen e Apeluesit të Pacenueshëm: "Shpejtoni me pendimin ndaj Sunduesit tuaj dhe në xhennet, hapësira e të cilit është si hapësira e qiejve dhe e tokës", me devotshmëri iu përgjigj me fjalët: 'Të përgjigjem dhe të nënshtrohem, o Zot', dhe ky pallat mbretëror i kalueshëm u zëvendësua me bukurinë hyjnore.

Strofa:

*Shah gazi Murati, pushtues (i tokave)
Përvetësoi edhe fenë edhe pushtetin e kësaj bote
U bë i lumtur në lëmin e fesë,
Gjeti përhershmëri në botën e padukshme.
Vdekja heroike e zuri në tridhjetenjë vjet të sundimit
I lumi ai perandor që arrin këtë fat
Le të jetë i përherëshëm në hapësirat e xhennetit
Shpirti i tij i bekuar, që është si virgjëresha e ndritshme e xhennetit.*

Përktheu: Ismail Rexhepi

The battle of Kosova in the history of Idris Bitlisi

Summary

This study presents a translation of the description of the Battle of Kosova in a big history of the Ottoman Empire in the period of the first eight sultans (of Osman to Selim I 1290-1512). The author of which is Idris Bitlisi a well-known court historian Sultan Bayazid II, from the end of XV ct. and the beginning of XVI ct.

The Battle of Kosova represents the crucial moment for further historical developments at the Balkans. This battle was especially important for destiny of the Southern Slaves, because it ment loss of the political independence of the Balkans peoples and the beginning of the centuries long the Ottoman rule in this parts.

The Battle of Kosova was described contemporaries or later chronics writers and according to those descriptions it was treated in our historiography. The exception in those documents presents a history by Bitlisi, wich in its account and analysis of the battle was not used by our historians. This book is otherwise considered to be first-rate source. The introduction of this source will present a contribution towards more reliable view all essential facts of the Kosovo event and towards its tower better and more objective understanding.

This translation is given on the basis of the only manuscript of Idris Bitlisi. This work in our country can be found in the State Archives in Zagreb. This volume was copied in 1571, less than 60 years after the completion of the original work, from the Bitlisi manuscript. Because of this fact the book has great value as the source.